

1. Zdravie – naliehavá priorita

V uplynulých rokoch vzrástla popularita prieskumov verejnej mienky, zameraných na zisťovanie naliehavých spoločenských problémov. Tieto prieskumy sú odrazom vývoja spoločnosti a hodnotového rebríčka ľudí, ich „strategický“ význam však spočíva vo verejnom zhodnotení úspešnosti alebo zlyhania spoločenských reforiem. Prieskumy sú tak dobrým kompasom kam smerovať snahy o zlepšenie kvality života.

V hodnotení akútnych problémov sa na popredných miestach stabilne umiestňujú oblasti, ktoré možno pokojne označiť za rozhodujúce dimenzie ľudského života. Výsledky prieskumov ukazujú, že negatívne pocity u veľkej časti obyvateľstva vyvoláva nedostatočná životná úroveň, vysoká nezamestnanosť, rozšírená kriminalita a korupcia, kritický stav v zdravotníctve, nedostatočná kvalita vzdelávania, nevyhovujúca bytová situácia. Kvalita života na Slovensku tak podľa názoru jeho obyvateľov pokrívka v kľúčových oblastiach (pozri tabuľku 1.1).¹

tabuľka 1.1

Najzávažnejšie problémy z pohľadu verejnosti (% súhlasných odpovedí)

Oblasť	1997	1998	2001
Nezamestnanosť	60	65	82
Zdravotníctvo	48	50	69
Životná úroveň	65	65	64
Kriminalita, osobná bezpečnosť	62	66	46
Bývanie	29	29	26
Morálka, kvalita medzilľudských vzťahov	43	36	24
Integrácia do EÚ a NATO	11	18	12
Životné prostredie	18	14	9
Etnické a menšinové problémy	6	7	5

Zdroj: Výskumný ústav verejnej mienky Štatistického úradu Slovenskej republiky.

Tabuľka 1.1 poskytuje aj obraz o tom, ktoré problémy sa z pohľadu ľudí riešia a ktoré stagnujú alebo sa prehľbujú. Najhorší vývoj zaznamenáva – popri trhu práce – situácia v zdravotníctve, čo potvrdzujú prieskumy všetkých významných agentúr. V období rokov 1998-2001 narástol počet tých, ktorí hodnotia situáciu v slovenskom zdravotníctve ako urgentný spoločenský problém z polovice na dve tretiny populácie.

Zdravie patrí medzi najväčšie hodnoty života. Je preto pochopiteľné, že ľudia vnímajú veľmi citlivo všetky podnety, ktoré negatívne vplývajú na ich zdravotný stav. Odborníci sa zhodujú, že na zdravie pôsobí celý rad faktorov, avšak verejnosť sa vyjadruje kriticky práve na adresu zdravotníctva. Iné faktory, ako napríklad strava, životný štýl alebo životné prostredie sú predmetom diskusie o zdraví zriedkavejšie. Prirodzeným vysvetlením môže byť fakt, že človek si hodnotu zdravia uvedomuje zvyčajne až keď sám, resp. jeho blízki potrebujú/ú zdravotnú starostlivosť – teda v stave choroby, invalidity, a pod. Vtedy celkom prirodzene spája svoj zdravotný stav s poskytnutými

box 1.1

Domáce verus zahraničné hodnotenie rozvoja

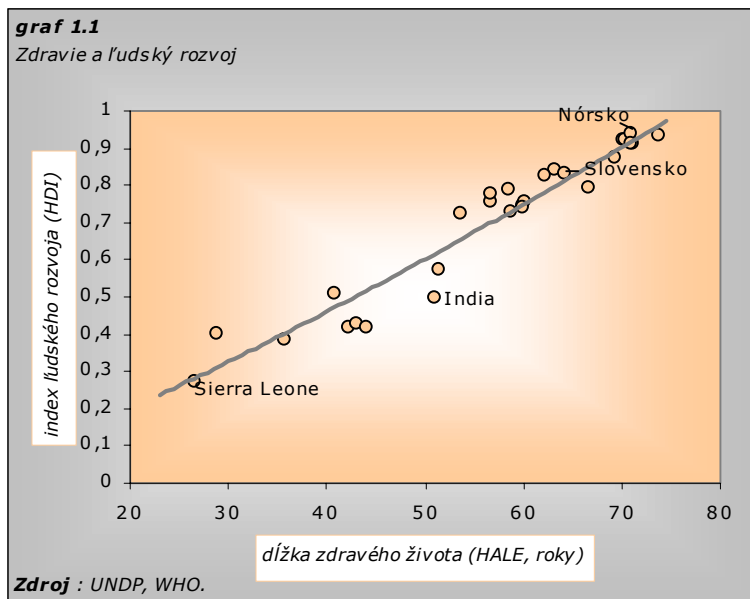
Kritické hodnotenie podmienok ľudského rozvoja samotnými občanmi (tabuľka 1.1) kontrastuje s pomerne lichotivým hodnotením Slovenska v medzinárodnom porovnaní ľudského rozvoja. Slovenská republika sa v rebríčku indexu ľudského rozvoja (pozri štatistickú prílohu) dlhodobo umiestňuje medzi krajinami na vysokom stupni rozvoja, v posledných rokoch si dokonca mierne zlepšila pozíciu, keď preskočila niektoré krajiny južnej Ameriky a Blízkeho Východu. Čím možno vysvetliť tento rozpor?

Ak odhliadneme od nedokonalosti rôznych štatistických zisťovaní, príčiny tohto rozdielu možno hľadať predovšetkým vo vývoji faktorov pôsobiach na spokojnosť ľudí. Subjektívna spokojnosť človeka so životom je, pravdepodobne viac ako s makroekonomickými číslami, spätá s príjmami a výdavkami domácnosti, kúpyschopnosťou, spokojnosťou so zamestnaním, zdravotnou starostlivosťou v prípade choroby, kvalitou bývania, spravodlivosťou na úradoch, atď. Plošný pohľad na vývoj týchto ukazovateľov naznačuje skôr stagnáciu ako rast dôvodov na spokojnosť. Na „well-being“ (pocit pohody) slovenskej populácie však pôsobí aj celý rad viac-menej nemenných psychologických faktorov. Tieto súvisia napríklad s nenaplnenými nádejami po spoločenských zmenách v r. 1989, sklamaním a nepochopením rastu rozdielov v bohatstve a príjmoch, nerozvinutou demokraciou, ako aj s povahovými črtami národa ako rovnosťárstvo, pesimizmus, nespokojnosť, nízka ochota niesť zodpovednosť za vlastný osud (bližšie pozri kapitolu 2.1.1).

¹ O tom, do akej miery je verejná mienka skutočným zrkadlom života jednotlivca a spoločnosti, sa vedú najmä medzi sociológmi mnohé diskusie. Subjektívny pocit spokojnosti so životom je totiž „rovnica“ s mnohými premennými, z ktorých nie všetky nevyhnutne odrážajú merateľný skutočný stav. Dôkazom toho sú samotné prieskumy, ktoré potvrdzujú, že negatívne hodnotenie niektorých oblastí pretrváva v obdobiach zhoršenia i zlepšenia reálnej situácie v ekonomike či spoločnosti (napr. hodnotenie finančnej situácie domácnosti).

zdravotníckymi službami. Takýto postoj je do veľkej miery dedičstvom predchádzajúceho spoločenského systému, ktorý nemotivoval človeka k zodpovednosti za vlastné zdravie. To však nemení nič na skutočnosti, že zdravotníctvo je v skutočnej kríze. Slovensko zvládlo už mnoho tranzitívnych krokov k fungujúcej trhovej ekonomike, v oblasti zdravotníctva však naďalej pretrvávajú deformácie z predchádzajúceho obdobia.

Zdravie je aj jedným z hlavných pilierov koncepcie ľudského rozvoja. Úzke prepojenie medzi zdravím a ľudským rozvojom je dané ich vzájomnou interakciou. Človek, ktorý žije život v plnom zdraví, má zvyčajne lepšie podmienky na dosiahnutie plnohodnotného života ako jedinec sužovaný fyzickými alebo psychickými ťažkosťami. V spoločnostiach na vyššom stupni rozvoja sú populácie spravidla zdravšie – podľa vnímania vlastného zdravia, aj podľa štatistických ukazovateľov (pozri napr. graf 1.1).

Zoznam základných faktorov zdravia je pritom rovnaký prakticky všade na svete. Patrí sem životný štýl a stravovanie, životné a pracovné prostredie, genetické a biologické predpoklady, vzdelanie, sociálna a ekonomická situácia, zdravotná starostlivosť. Kým však v krajinách na vysokom stupni rozvoja je zdravie do veľkej miery ovplyvnené výberom samotného človeka (napr. voľbou stravy, bývania, lekára, liekov, atď.), v chudobných krajinách sa problémy zdravotného stavu často odvíjajú od chýbajúceho výberu resp. nedostatočného uspokojenia základných životných potrieb (napr. chýbajúca pitná voda, nedostatok liečiv, a pod.). Zdravie tu je aj otázkou nedostatočného množstva a kvality stravy, nevyhovujúceho bývania a hygieny, chýbajúceho vzdelania a ochrany zdravia, slabej ekonomiky, chudoby, nedemokratických politických režimov, prírodných katastrof alebo vojenských konfliktov – teda faktorov, ktoré obmedzujú jednotlivca, ale i celú spoločnosť v celkovom ľudskom rozvoji.

Vzťah *väčšie bohatstvo = lepšie zdravie* nie je univerzálny. Zdravie, podobne ako ľudský rozvoj vo všeobecnosti, nie je len otázkou dostatku financií, i keď pozitívna korelácia je zrejma.² Zdravie je výslednicou pôsobenia mnohých faktorov. Tieto faktory presahujú geografické hranice, avšak v rôznych častiach sveta majú inú váhu.

Jedným z významných faktorov zdravia je chudoba (tento vzťah platí i opačne). Chudoba, podobne ako ľudský rozvoj, patrí medzi multidimenzionálne javy. Chudoba je najčastejšie spájaná s nedostatkom príjmov, avšak čoraz častejšie sa presadzuje poznanie, že chudoba je výsledkom pôsobenia mnohých kauzálnych faktorov, ktoré navzájom súvisia.

U človeka, ktorý je z rôznych príčin chudobný, resp. dlhodobo vylúčený z bežného spôsobu života, sa tento stav negatívne prejavuje aj na jeho fyzickej a duševnej pohode. Existujú štúdie, ktoré potvrdzujú vzťah medzi chýbajúcim vzdelaním a nezamestnanosťou na jednej strane a narušeným zdravotným stavom na strane druhej.³

² Existuje viacero krajín, ktoré majú nižšie dôchodky na obyvateľa, a predsa je zdravotný stav ich obyvateľstva lepší ako v bohatších krajinách. Ako rešpektovaný ukazovateľ zdravotného stavu slúži napr. očakávaná dĺžka života pri narodení. Podľa údajov Svetovej zdravotníckej organizácie (WHO) žijú obyvatelia Kuby, Albánska alebo Jamajky dlhšie ako obyvatelia bohatších krajín strednej a východnej Európy alebo ropných štátov z Perzského zálivu.

³ Blížšie pozri kapitolu 3.2 Determinanty zdravia.

Rôzne podoby a dôsledky chudoby boli ťažiskovou témou predchádzajúcej Národnej správy o ľudskom rozvoji SR 2000. Autori sa zhodli, že:

- ❑ Chudoba znamená stav, keď sú materiálne, sociálne, alebo kultúrne zdroje človeka natoľko obmedzené, že ho vylučujú z minimálne akceptovaného životného štandardu. Dlhodobé zotrvanie v stave chudoby vedie k sociálnej exklúzii a marginalizácii. Pojem chudoba na Slovensku v oficiálnom slovníku neexistuje, podobne ako doteraz neexistuje integrovaná stratégia riešenia chudoby.
- ❑ Za najvýznamnejšie faktory chudoby možno v súčasnosti považovať vylúčenie z trhu práce a nízke vzdelanie. Najviac ohrozenou skupinou obyvateľstva sú dlhodobo nezamestnaní, ktorí majú aj najväčšie zastúpenie medzi poberateľmi dávok sociálnej pomoci. Medzi skupiny tradične ohrozené chudobou patria deti, neúplné a mnohohodtné rodiny. V dôsledku nižších priemerných príjmov a dôchodkov sú ženy náchylnejšie na chudobu ako muži.
- ❑ Uvedené charakteristiky, predovšetkým nízke vzdelanie a dlhodobá nezamestnanosť, kulminujú v prípade rómskeho obyvateľstva, ktorého veľká časť žije v extrémnej chudobe. V prípade najzaostalejších rómskych osád dochádza k vzniku kultúry chudoby. Ukazovatele ľudského rozvoja v chudobných rómskych osídleniach sú porovnateľné so zaostalými krajinami tretieho sveta – zlá zdravotná situácia, nízky vek dožitia, nevyhovujúce bývanie a hygiena, negratnosť, hlad.
- ❑ Na odstránenie chudoby neexistuje všeliak. Riešenie chudoby vyžaduje dôraz na odstránenie príčin vedúcich k jej vzniku a šíreniu, ako aj adresnú sociálnu sieť pre ohrozené skupiny obyvateľstva. Vzdelávanie a trh práce patria k prioritným oblastiam z pohľadu riešenia chudoby a sociálneho vylúčenia.

box 1.2

Čo je ľudský rozvoj?

Ľudský rozvoj možno charakterizovať ako rozširovanie a prehĺbovanie možností ľudí žiť zdravý, dlhý a tvorivý život. K ľudskému rozvoju prispieva napr. priaznivá politická klíma, demokracia, politická sloboda, dodržiavanie a vymáhatelnosť práv, rozvinuté neformálne pravidlá, stabilná ekonomika, fungujúci a otvorený vzdelávací systém, rozvoj vedy a výskumu, kvalitné zdravotnícke služby, adresný sociálny systém, ochrana životného prostredia, tolerancia, úcta, atď. Tieto skutočnosti prirodzene ešte nezaručujú, že človek je spokojný a prežíva pocit naplneného života. Sú však základným a nevyhnutným predpokladom vytvorenia priaznivého prostredia pre ľudí, ktoré im umožní tieto možnosti ďalej rozvíjať podľa ich predstáv a potrieb. Ľudský rozvoj je preto viac než byť zdravý, vzdelaný, alebo primerane bohatý – je to aj schopnosť ľudí tieto príležitosti uplatniť v každodennom živote – či už v rodine, práci, alebo vo voľnom čase. Pociť zmysluplného a šťastného života vzniká teda kombináciou priaznivého pôsobenia vonkajšieho prostredia na rozvoj ľudských príležitostí a schopností ľudí tieto príležitosti rozvinúť v súlade s ich potrebami a záujmami.

Možno konštatovať, že chudoba je dôsledkom nedostatočného ľudského rozvoja. Koncepcia ľudského rozvoja je postavená na rovnosti šancí bez ohľadu na pohlavie, vek, národnosť alebo rasu. Posledná národná správa analyzovala ľudský rozvoj na Slovensku cez problematiku rodovej rovnosti. Kvalita života mužov a žien je ovplyvnená nielen rozdielnou biologickou, ale aj sociálnou konštrukciou. Autori uviedli, že:

- ❑ Postavenie žien a mužov v rodine, práci alebo spoločnosti ako takej, je odrazom vývoja vzájomných vzťahov a ich usporiadania v danom prostredí. Stereotypné vnímanie muža ako „živiteľa a ochrancu rodiny“ a ženy ako „matky a ženy v domácnosti“ je výsledkom tradičného chápania role muža a ženy, ktoré presahuje takmer všetky geografické a kultúrne hranice.
- ❑ Rodové rozdiely na Slovensku sa najvýraznejšie prejavujú v nižšom zastúpení žien na rozhodovaní vo sfére ekonomiky a politiky. Vzhľadom na porovnateľnú úroveň vzdelania a kvalifikáciu je zastúpenie žien na výkonnej a zákonodarnej moci nízke.
- ❑ Na trhu práce sa slabšie postavenie žien prejavuje predovšetkým nižšími priemernými zárobkami a prevahou žien na nižších pozíciách a v menej ohodnotených povolaniach. Ženy zarábajú v priemere tri štvrtiny toho čo muži a ich zastúpenie na vedúcich a riadiacich postoch je približne 30 percent. Ženy majú naopak výrazný podiel na neplatenej práci v domácnosti. Mnoho žien sa tak stáva finančne závislých na mužoch.
- ❑ Predpokladom rodovo spravodlivej spoločnosti je demokratizácia rodiny a výchova v duchu rodovej rovnosti a úcte k opačnému pohlaviu. Zvýšenie tolerancie voči iným ako zaužívaným usporiadaniam života, akceptovanie práva na voľbu životného štýlu, odstraňovanie všetkých foriem diskriminácie – to sú predpoklady rovnosti šancí a posilnenia princípov spravodlivej spoločnosti. Dôležitú úlohu v tomto smere zohrávajú rodina a štát, vzdelávacie inštitúcie, médiá a cirkev.

Rodová dimenzia a fenomén chudoby navzájom súvisia. Posledná národná správa sa venovala feminizácii chudoby ako dôsledku nižšej ekonomickej sily ženskej časti populácie. Feminizácia chudoby úzko súvisí s feminizáciou staroby, resp. je jej dôsledkom. Demografický vývoj smeruje totiž k nárastu podielu žien na staršej populácii. Vyššia úmrtnosť mužov v strednom veku spôsobuje, že ženy na

Slovensku žijú v priemere osem rokov dlhšie ako muži. V interakcii s vyššie uvedenými faktami – nižšími príjmami a dôchodkami žien, ich prevahou na neplatenej práci, hlboko zakorenenými stereotypmi – možno očakávať prehlbovanie feminizácie chudoby.

Rozdielny vek dožitia žien a mužov majú na svedomí nielen biologické predpoklady, ale zrejme aj odlišný prístup k ostatným faktorom zdravia ako životný štýl, fajčenie, strava, zodpovednosť a ochrana zdravia, a pod. Porovnanie s rozvinutými krajinami ukazuje, že zdravotný stav slovenskej populácie, najmä však jej mužskej časti, je nedostatočný. Vysoká úmrtnosť na kardiovaskulárne a zhubné ochorenia svedčí o skutočnosti, že na Slovensku sa nevenuje dostatočná pozornosť prevencii rizikových faktorov ako vysoký krvný tlak, fajčenie, alkohol alebo nadváha. Horšie zdravie je tak nepochybne odrazom zanedbaného investovania do ľudského kapitálu zo strany jednotlivca a spoločnosti. Zdravie však nie je len dôsledkom vplyvu rôznych javov, ale aj príčinou ich vzniku. Chabé zdravie populácie zvyšuje náklady na liečebnú starostlivosť, zvyšuje náklady obetovaných príležitostí a znižuje potenciál a produktivitu ekonomiky.

Predkladaná publikácia sa svojou štruktúrou líši od predchádzajúcich vydaní národnej správy. Prierezový charakter vystriedalo monotematické zameranie správy, v ktorej sa autori venujú podrobne jednej kľúčovej oblasti ľudského rozvoja. Zdravie človeka je centrálnou témou predkladanej národnej správy, predovšetkým tretej a štvrtej kapitoly. Týmto nosným častiam správy predchádza druhá kapitola, ktorá sa venuje aktuálnemu vývoju slovenskej spoločnosti vo sfére politiky, hospodárstva, trhu práce a vzdelávania – teda v oblastiach, ktoré významne vplývajú na tvorbu podmienok ľudského rozvoja.

Zdravotný stav obyvateľstva, zdravie a jeho vzťah k ostatným hodnotám života, rôzne faktory zdravia, vrátane zdravotnej starostlivosti, tvoria obsah tretej kapitoly publikácie. Štvrtá kapitola obsahuje víziu zdravia. Autori navrhujú opatrenia zdravotníckeho i nezdravotníckeho charakteru, ktoré by mali viesť k posilneniu prevencie, skvalitneniu zdravotnej starostlivosti a v konečnom dôsledku k zlepšeniu zdravotného stavu populácie. Cieľom národnej správy je prispieť k osvete a diskusií o problematike zdravia a navrhnúť kroky vedúce k zlepšeniu zdravotného stavu slovenskej populácie.